

Om de bornholmske Kirker, især de runde.

Skönt det allerede ikke er saa ganske Lidet, vi have om Rundkirkerne paa Bornholm (i Pont. Atl. T. III., af Thurah, af Skovgaard, Panum, Worm og sidst i Kirkehist. Saml., det Bedste jeg hidtil har set om disse Kirker, i en Afhdlg. ved C. B. Friis), saa ere vi dog endnu lige nær med hine dunkle Mindesmærker, idet hverken deres egentlige Ejendommeligheder ere kendte, eller forstaaede som historiskt Led i Kæden af de Bygninger, der betegne Arkitekturens Udvikling. Hvad mine Forgængere have dels overset, dels fremstillet unøjagtigt, dels misforstaaet, ønskede jeg da ved disse Blade at supplere og berigtige; men jeg tør ikke sige, at det er lykkedes mig at kaste det fulde historiske Lys paa Bygningerne; dette kan ikke opnaas uden ved en Detailkundskab dels i Bornholms dels i Sveriges Kirkehistorie, som jeg ikke har; Meget vilde kunne klare sig, om Lunde Domkirkes Arkiv havde Dokumenter om den Tid, da Bornholm hørte under Bispestolen; men saadanne synes at mangle*). Imidlertid kaster dog allerede Det, som er temmelig almen bekendt, et godt Lys over de bornholmske Kirker, nemlig: at Öen

*) Brunius, Beskr. öfv. Lunds Domk. Indl. S. 22.

blev kristnet af Egin, der blev Bisp i Dalby 1065, at omtrent de tre Fjerdeparter af Øen kom under Lunde Bispestol omtr. 1150, at Rønne Herred havde samme Skæbne 1303, at Kannikerne under de hyppige Fejder i 13de og 14de Aarh. vare Befalingsmænd paa Hammershus, indtil de Kongelige atter indtog det, og at de, naar de havde mistet denne Borg, dog ligefuldt forsvarede sig paa alle de andre Punkter, de havde inde. Det vil være Nok her at minde om, at efterat Slottet var bygget 1158 af Valdemar den 1ste, kom det snart under Lunde Bisper, indtil Kristoffer den 1ste, efterat Jakob Erlandsen var greben paa Soborg, atter lod det indtage 1259. I den derpaafølgende Fejde bleve de Biskoppelige hjulpe af Rygerne, og indtog atter Slottet 1265. Belejret og indtaget af Erik Glipping, kom det dog atter 1271 til Bispestolen, hvor det forblev, til Erik Menved 1294 belejrede og indtog det under hans Forfølgelse mod Jens Grand. Skønt han saa 1303 maatte genafstaa det til Bispestolen, lod han det dog atter belejre 1319, og Kristoffer 2den udhungrede Besætningen 1324, og pantsatte Slottet med hele Øen til Sverrig, hvorfra det først af Valdemar Atterdag blev løskøbt 1360. Disse langvarige Fejder have Betydning for os med Hensyn til det Spørgsmaal: hvilke faste Punkter havde Kannikerne i de Mellemtider, da de vare fordrevne fra Slottet? hvorfra førte de Kampen mod dette?

Dette maa være Vink nok for at tilbagekalde i Erindringen de historiske Forhold i de Aarhundreder, af hvilke vi især maa vente Oplysning om Rundkirkerne. Og ligesom endnu selv Ruinerne af Hammershus, da jeg i 1842 undersøgte dem, vare ligesaa mange Blade af Slottets Historie; ligesom Aakirke bærer sin Historie tilskue, skreven med Stenskrift paa alle dens Vægge: saaledes maa vi

dog vel ogsaa vente at kunne læse paa Rundkirkernes Vægge Noget af den Historie, de har at fortælle.

Det er imidlertid ikke let gjørligt for mig at klare, hvad jeg af Rundkirkerne tror at kunne klare, uden først at kaste et Blik paa en mærkelig Gruppe af de andre bornholmske Kirker. Det Mærkeligste ved Rundkirkerne ligger nemlig ikke i, at de ere runde; thi denne Forms historiske Forekomst er næsten lige saa klart oplyst, som dens konsthistoriske Udspring. Og hvad der herom er at sige — (for de danske og svenske Rundkirkers Vedkommende) — er hovedsageligt dette, at de Ældstes Oprindelse gaar tilbage til en Tid, der betegner dem som de ældste Kirkebygninger, at deres Størrelse aldrig tillader at tænke paa, at de oprindelig vare bestemte til senere Tiders store pompøse Gudstjeneste; medens de ældste vise sig som beregnede for smaa Menigheder, ere flere af de yngre oprindelig private Bedehuse, der senere bleve brugte til Landsbykirker. Blotte Daabshuse kan ingen af dem have været, dels ifølge den Tid, i hvilken de ere byggede, dels ifølge Korbygningernes Vidnesbyrd, — hvad senere vil blive nærmere berørt.

Spørge vi endelig om, hvorledes denne arkitektoniske Form i det 11te og 12te Aarhundrede er kommet til os, da vise alle historiske Spor over Sverrig og Rusland til Myklegaard; jeg har forfulgt dem helt op til Stokholm, og i Rusland skulle de forekomme endnu hyppigere paa Strækningen ned gennem det Sydlige. Denne deres Forekomst stemmer saa godt med den byzantinske Grundform i deres Stil, at det for mig staar som historisk godtgjort, at Rundformen oprindelig er kommen til Norden med Væringerne og ad Handelsvejen mellem Norden og Byzanz.

Saa Meget her foreløbigt om den runde Form; det kan jo alt være mærkeligt nok, men det er dog ikke disse Kirkers Mærkeligste. Dette bestaar i, at de have Over-

kirker, selvstændigt udviklede, uden Forbindelse med Kirkens Kor, og — ikke blot een, men to, ja tre. Ere disse oprindelige? og hvad var Hensigten med dem? Da andre af de bornholmske Kirker have en lignende Indretning, og man vilde forvikle sig Sagens Opklaring meget, om man vilde sammenblande Rundkirkerne med hine, saa maa vi først kaste et Blik paa disse andre bornholmske Kirker.

Ligesom nemlig Østerlarskirke, Nylarskirke*), Olsskirke og Nykirke**) udgjøre Gruppen af Rundkirker, saaledes danne Aaker***), Persker, Paulsker og Boelsker, hvortil maaske kan henregnes Ipsker og Klemensker, en Gruppe for sig, med afsluttet Ejendommelighed. De øvrige Kirker paa Bornholm, som ikke høre til nogen af disse to Grupper, danne da en tredie med hvilken vi dog her Intet have at gjøre, da den ikke adskiller sig fra Danmarks øvrige Landsbykirker, og Intet oplyser med Hensyn til vor foreliggende Opgave.

Hvad derimod den anden af de nævnte Grupper angaar, vise alle dens Kirker sig at have Taarne, der ere indrettede med flere eller færre Stokværk (Gulve), hvis Bygningsstil har en paafaldende Lighed i visse arkitektoniske Forhold, navnlig Pillers, Buers og Hvælvingers Højde- og Brede-Forhold, med de tilsvarende i Rundkirkerne. Aaker med Peders, Pauls og Bodils ere alle firekantede Kirker med Altarrunding (Apsis); de ere de i ældre Beretninger omtalte bornholmske Marmorkirker. — Hvad dette Punkt angaar, er det at mærke, at Marmoren

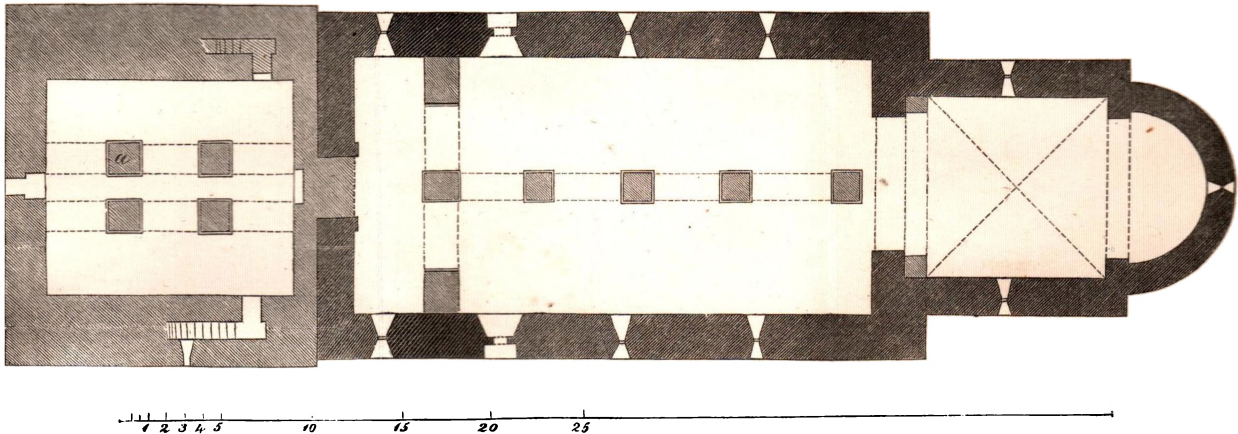
*) Er ingen Laurentius-Kirke, men en Nikolaus-Kirke; dens egentlige Navn er Nilai Kirke, der i Folkemunde er bleven til Nylarsker, skøndt den saalidt er en ny Larskirke, at den maaske endog er ældre end den anden Larskirke.

**) Allehelgenskirke.

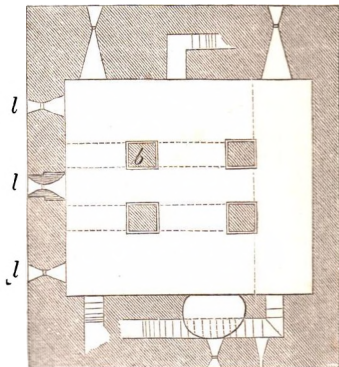
***) St. Hans Kirke, senere en Lauretskirke.

I. Aaker (Aakirkeby), med dens Forandringer.

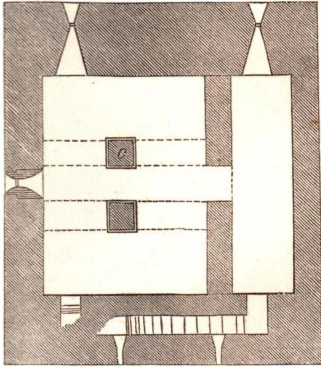
1.
Nord.

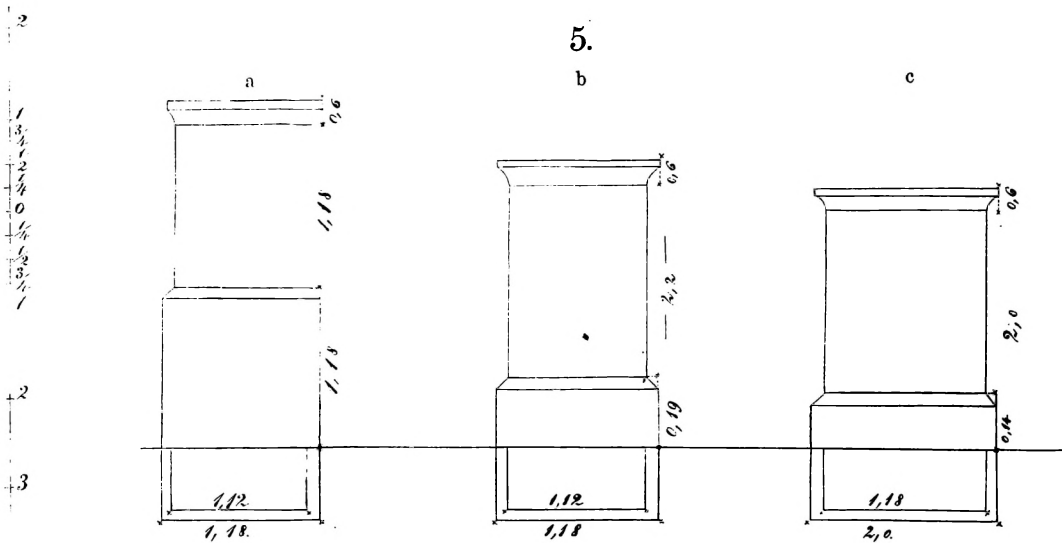
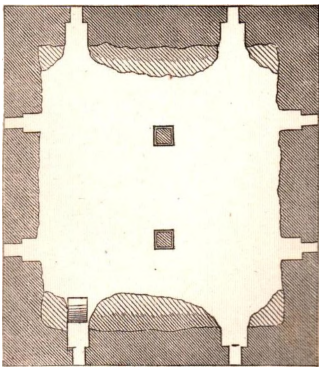
2.

3.

4.

1. Kirken med Taarnets nederste Gulv.
2-3-4. Taarnets andet, tredie og fjerde Gulv.
1) Rimeligvis oprindelige Vinduer, nu Luger.

5. a-b-c) Piller i Taarnets nederste, anden og tredie Etage.
Anm. Vinduerne paa Kirkens Nordside tilligemed Doren, tildels usikker.

er sort; brudt i Bilgrave og Limensgade; paa Bornholm*) er den egentlig kun i Aakirke og Pederskirke gennemgaaende brugt som Bygningsmateriale, allerede i Pauls og Bodils begynder den at vise sig blandet; i Ipsker, Østermarie, o. fl. andre, selv af de runde Kirker, er den endnu brugt, især til Sokkel, Vindues- og Dør-Poster samt udvendige Murprydelser. Den har altsaa været brugt i langt større Omfang, end man har troet. Om den nu i Murprydelser, i Buer og Sokler har nogensinde været poleret, skal jeg ikke kunne sige, da den naturligvis i Kalkrase-riets Periode er bleven oversmurt allevegne, hvor den kunde tage sig ud; men at den, naar Kalken blev afreven, Fugerne vel udrappede, og Marmoren selv blev poleret, vilde give Kirkerne et smukt Udseende, — (dog at dette maatte indskrænke sig til Søjler, Piller, Buer o. L.), — vil næppe nogen kunne negte.

Blandt de 4 saakaldte Marmorkirker er ubetinget Aaker den mærkeligste. Om denne er at mærke, at da Svend Grathe havde afstaaet Aakirkeby til Erkebispem i Lund**) 1150, blev St. Hanskirken Landets Hovedkirke, — maaske formedelst dens Beliggenhed midt i de tre afstaaede Herreder, og længere end til hint Tidspunkt gaa vist ikke dens Købstadrettigheder tilbage, skönt den „fra Arilds Tid“ skal have havt dem; til Ære for Lunde Domkirkes Skytshelgen, til hvem den jo nu kom i Filialforhold, blev den omdøbt til en Laurentiuskirke. Paa Øen selv har den fra hin Tid til den Dag idag havt Navnet „Kapitelskirken“. Spørge vi nu, hvilke Forandringer der foretoges med den forat gjøre den til Hovedkirke, da lader

*) Jeg viste Thorvaldsen en Prøve af den bornholmske Marmor, og hans Dom lød paa, at den vilde være uskatterlig som Bygningsmateriale, især til Søjler, Arkitraver o. s. v. i Pragtbygninger. Marmorgruben var i 1842 langtfra udtømt.

**) Se Saxo i Sv. Gr.s Hist. og Pont. Atl. III, 215, Not.

Bygningen selv os intet Øjeblik i Tvivl herom, da den ved første Blik viser sig at bestaa af en oprindelig og en yngre Del. Den oprindelige St. Hanskirke var uden Taarn, men med Kor og Alterrunding; den bestaar af *a*) et Langhus, enkelt, af 14 Al. 9 T.'s Brede og 29 Al.'s Længde, hvilket er Grundforholdet i alle vore klassiske Kirker fra 12te Aarhundrede; *b*) et Kor, hvis oprindelige Længde er 11,14*), imod en Brede af 10,0; lægges til den angivne Længde Tykkelsen af Murpillerne mod Skibet og Altarrundingen, 1,14 og 1,5, fremkommer en Længde i Koret af 14,9, d. e. Korets Længde er aldeles lig med Skibets Brede, hvad der atter overraskende nøjagtigt stemmer med det bedste Grundforhold; hertil slutter sig saa *c*) Alterrundingen med en indre Radius af 4,9. Lægge vi hertil, at Korbuen, ligesom Buen, over Hovedindgangen (i vestre Gavl) ere høje og luftige, saa ses det, at den oprindelige Kirke har været et lille, simpelt, men i sine Hovedforhold særdeles vel proportioneret Hus. Men nu skulde denne Kirke, da den blev affilieret Lunde Dom, gjøres til Hovedkirke, til Købstadkirke i den nye Købstad, og til Kapitelskirke. For da i nogen Maade at raade Bod paa Kirkens Lidenhed, og give den noget Fortrin i Bygning, afsondrede man mod Vest et Stykke af Kirkeskibet, af 4 Alens Brede, som en smal Gang, for at tjene til Baptisterium, hvori Døbefonten endnu staar med sin Runeindskrift. Dette Døbekapel blev taget fra Kirkeskibets Længde, afdelt derfra ved en Murpille paa nordre og søndre Væg, med et Fremspring fra Muren af 2,13 og en Brede af 1,18. Herved forstyrredes altsaa Kirkens rene Grundforhold, idet Bredens Forhold til Længden, der før

*) Jeg tillader mig at benytte denne forkortede Betegnelse for 11 Alen 14 Tommer, hvorved jeg stedse betegner Alenmaalet ved Tallet tilvenstre, Tommerne ved det tilhøjre.

var som 1 : 2, nu blev som 1 : 1,6. Man var derhos ikke tilfreds med at have et enkelt Skib; forat faa et dobbelt, opførte man en Række af 5 Piller midt ned gennem Langhuset, saaledes at den længst mod Vest staar midt mellem hine to nysomtalte Murpiller, forbunden med disse ved Buer, men uden Bue-Forbindelse med vestre Gavl. Disse Piller ere forbundne indbyrdes ved Buer, hvorved der nu altsaa var fremkommet et dobbelt Langhus, delt ved en Arkade; paa denne hviler en fritstaaende Mur af 4 Alens Højde, bemalet i Lybekkkernes Tid*) med daarlige Malerier, paa tör Kalk, paa gul Grund, med sorte Konturer. Disse Piller, denne Arkade, dette store, tunge Murstykke derover, minde nu vistnok om den romanske Stils Overgangsformer, men Alt er i Dværgformat og har de alleruheldigste Forhold. Istedetfor det ene oprindelige Skib af god Brede er der nu to smalle Gange, over hvilke Krydshvælvinger ere upraktikable; heller ikke Tøndehvælvinger kunde anbringes, hvad der forbydes dels ved Korbuens dels ved de vestre Buer. Man kan altsaa kun have Brædeloft. Pillerækken støtter sig mod Øst til Korbuens, ikke saaledes, at en Bue fra den østligste Pille kaster sig op mod Korbuens Slutsten, men saaledes, at den af Arkaden baarne Mur sænker sig lige ned fra Korbuens Top indtil omtr. 3 Al. fra Gulvet, hvor saa den østlige Pille endda er indhulet i den Side, der vender mod Koret, ved et oventil bueformigt Indsnit, maaske forat give bedre Plads til en Processions Bevægelse fra og til Koret, maaske forat danne Plads til et Alter. Det Sidste er det Rimeligste,

*) Man erindre, at Fredr. I overlod Hansestæderne Bornholm for 50 Aar, fra 1525—1575; og de have smykket Murstykket over Arkaden med disse Billeder, forat udfylde Tomheden paa den store Flade. Billederne have Indskrifter, som ved nær Undersøgelse endnu sikkert vilde kunne læses.

da der paa den vestligste Pille, paa den Side, der vender ind mod Kirkeskibet, ligeledes er et, foroven afrundet, Stykke udskaaret af Pillen fra en Højde af 3 Alen og ned til Gulvet. Hvorhos det maa bemærkes, at Sökkelen paa denne Side af de to omtalte Piller er bortskaaren, saa at Pladsen til et Alter blev ganske hensigtsmæssig. Desuden var det jo nødvendigt at skaffe Plads til et Alter for St. Hans, da nu Laurentius skulde have Højalteret. Jeg formoder da, at han fik et Alter støttet op mod den østlige Pille og vendt mod Højalteret. Derimod har jeg ingen Formodning om, hvem Alteret paa den vestligste Pille kan have været helliget. De 5 Piller, med Undtagelse af de to nysomtalte yderste i Rækken, hvilke paa den ene Side ere 4 T. brede, holde ellers alle 1,14 i Kvadrat, mod en Højde fra Gulvet af 5,8, hvoraf Sökklen er 1,12, Gesimsen 6 T., uden Forleddning, kun med en simpel Udladning af 3 T. Alt Dette giver vistnok kun en daarlig Formodning om Bygherrernes Dygtighed. Da Koret skulde hvælves (hvad der dog maaske først tilhører Lybekkernes Tid) forvanskede man ogsaa Korets Grundforhold, ved i Hjørnet mellem dets Vægge og Korbuen at opføre to Murpiller med et Bueslag over, hvad man derimod undlod i de tilsvarende Hjørner ved Alterrundingen. Mod Vest tilmuredes derimod Hovedindgangen i Gavlen, da Taarnet tilbyggedes, og den desuden var skjult indefra Kirken af ved Pillerækken. Denne Forandring er da samtidig med Kirkeskibets omtalte Forbygning, hvad der klarlig ses af Sökkernes og de øvrige arkitektoniske Forholds Enshed i Taarn og Kirkeskib. Dette mærkelige Taarn er opmuret uden Forbundt med Kirken, og bestaar af 4 Gulve. Det har dobbelte, takkede Gavle, 2 mod Nord og 2 mod Syd, med en udvendig Højde af 27 Al. til Tagrenden mellem begge Tagene, og lidt over 35 Al. til den højeste Gavltinde. Alt heraf fremgaar, at der i de 4 Stokværk ikke

kan være synderlig høit til Loftet. Træder man ind i nederste Gulv, ser man et Rum, som i Ø. og V. maaler 14 Al., i N. og S. 12, 3; midt i dette Rum staa 4 symmetrisk ordnede Piller, byggede aldeles som inde i selve Kirken, af idethele 2,20 Højde, hvoraf 14 T. komme paa Sokkelens, 3 paa Gesimsens Højde (begge med 3 T.'s Udladning); lægger man hertil, at Pillen selv er 1,18 bred, saa ser man, at det er rene Vanskabninger af Piller. De ere forbundne med Buer i Øst og Vest, og bære 3 Tøndehvælvinger, der gaa parallelt med nordre og søndre Mur, og hvis Rygglinie ligger omtr. 6 Al. over Gulvet: den midterste af disse dækker kun over en Gang saa bred som Pillebredden, medens Rummet bag Pillerne mod Nord og Syd er noget større. Murtykkelsen i Taarnets nordre og søndre Mur er 4 Al. — (i den gamle Kirke derimod, dog med nogen Variation, 1,21) —, og derfor bred nok til at to Trapper, den ene i nordre, den anden i søndre Side, kunde lægges inde i selve Murene; dog er den nordre Opgang nu tilmuret. Stige vi da op ad den søndre til 2det Gulv, saa se vi en ganske lignende Benyttelse af Rummet; de fire Piller ere dog noget mindre i Tykkelse, idet deres Sok netop er saa bred som Skaftet af Pillerne i nederste Gulv; den herved indvundne Plads er lagt til den midterste Gang (i Ø. og V.), som derved bliver bred 1,21, istedetfor nedenunder 1,15. Men Tøndehvælvingerne gaa ikke lige til Taarnets østre Væg; mellem denne og det nærmeste Pillepar skæres de i Ø. og V. gaaende 3 Tøndehvælvinger af en 4de, der gaar i N. og S. Disse Hvælvingers Rygglinie ligger 6,19 over Gulvet. I den søndre Mur findes en halvcirkelformig Alternische med et lille Vindue i Baggrunden; det tør herved anses som afgjort, at dette Rum har været bestemt til en Gudstjeneste; men efter Rummets hele Beliggenhed og Benyttelse vil man dog ikke herved kunne tænke paa nogen offentlig, for Alle

tilgængelig Gudsdyrkelse. Ogsaa fra 2det til 3die Gulv føre Trapper i de to Mure, og den i Sydsiden gaar da op over Nischen. I 3die Gulv er det østligste Par af Pillerne blevet til Murstykker, der springe frem fra nordre og søndre Mur med en Dør i Midten, og den tværløbende Tøndehvælving er derved bleven til et Kammer. I 4de Gulv svinder Murtykkelsen i N. og S. pludselig ind til 2 Alen, den mod V. er uforandret, medens den mod Ø. faar et Tillæg af 1 Al., hvad der rimeligvis er sket, fordi den ligger højere end Kirkens Tag og altsaa er Udmur. Hvælvingen nedenunder, som bærer denne Vægt i sin ene Side, har derfor ogsaa givet stærkt efter. Kun to mindre Piller findes her; de staa paa Ryggen af de nedenværende Hvælvinger, og bære for en Del Vægten af Tømmerværket det dobbelte Tag. Idet Trykket saaledes forplantes nedad, fordeles det paa de to tykke Mure i 3die Gulv. — Den sorte Marmor er i alle Piller og Buer godt hugget, men ser ikke ud til i noget Stokværk at have været afpuddet; det øverste Rum er aldeles raat baade i Murene og paa Gulvet. Bindemidlet er overalt Cement, — hvad det har sin Interesse at vide*). En Grundplan af Kirken og af Taarnets forskellige Gulve er vedføjet; de beskyggede Dele ere de oprindelige. Det bemærkes, at Vaabenhuset er udeladt, og at de oprindelige Vinduer i Kirkens Nordside ikke med Sikkerhed lade sig bestemme; Trapperne i Taarnmuren ere kun antydede. Man har ment, at de forskellige Stokværk have været indrettede til Munkeceller; men, — ikke at tale om, at man saavidt mig bekendt ikke har nogetsomhelst historisk Vidnesbyrd om, at der nogen tid har været Munkeordener organiserede paa det aldeles klosterfri Bornholm, og ligesaalidt om, at nogensinde et Kloster er anlagt i Form af et Taarn, — saa viser et Blik paa Grundplanen, at der i alt Fald kun kan være Tale om

*) Cement er brugt i alle Kirkerne, men er af højst forskellig Godhed.

et eneste til Bolig indrettet Rum foruden et Rum til en Altertjeneste; og Murværkets hele Tilstand synes ogsaa at vise, at Mennesker aldrig have boet inden disse Mure. Det Eneste der altsaa med Bestemthed kan siges er dette, at der i Taarnet har været et Kapel.

Naar vi nu gaa fra Kapitelskirken til Persker, og her bemærke, ikke blot at det sorte Marmor i den oprindelige Kirke er endnu omhyggeligere behandlet, at den prægtig behandlede Sokkel om Kirken er aldeles som den i Aaker, at Rundbuerne ere slagne høje og luftige, at hele den oprindelige Kirke peger paa Samtidighed med Aaker (1ste Halvdel af det 12te Ah.); men ogsaa, at Taarnet ligeledes her er ikke blot yngre end Kirken, men indrettet med Tøndehvælvinger ligesom hist (kun at de fornuftigvis ere satte i Forbindelse med Kirken og danne Daabskapellet, som saaledes er i Taarnet); naar vi bemærke, at ogsaa her, ligesom hist, er en Kannikegaard*), og at her altsaa har været Kanniker til at varetage Kirkens Tarv, ligesom i Aaker: saa er det vel rimeligt, at ligesom begge Kirker i deres oprindelige Dele afgjort ere samtidige, saaledes og i deres yngre. At der i Perskers Taarn er indblandet noget Granit, gjør der ligesaa lidt til Sagen, som at der i Vaabenhuset er Granit og Mursten imellem hverandre. Og naar vi saa komme til Poulsker, og her trods de store, luftige Buer for Kor og Alterrundning dog finde Korets Grundforhold paafaldende fortrykte, og som en Følge deraf have Grund til at sætte dens Oprindelse til en lidt senere Tid, medens endnu her Taarnet er ikke blot yngre, men har sit Daabskapel med de tre Tøndehvælvinger; naar vi endelig ogsaa i den 4de Marmorkirke, Boelsker, endnu finde Taarnet indrettet som i Kapitelskirken, endnu finde to Kannikegaarde i Sognet**),

*) I Aaker Sogn er, tror jeg, to Kannikegaarde.

**) Som imidlertid aldrig bleve beboede; de ejedes kun af Kannikerne.

finde ikke blot Daabskapellet med de tre Tøndehvælvinger, men selv Døbefonten aldeles som i Persker og Poulsker, — (upaatvivlelig alle tre huggede af en og samme Mester, i en rød, porfyrlignende Granit); naar vi endelig bemærke, at disse 4 Kirkesogne udgjøre eet Herred (Sønderherred), i hvilket begge Marmorbruddene ere beliggende, og fremfor de øvrige Egne paa Bornholm udmærke sig ved rige Velstandskilder og gode Jorder: saa er der, synes mig, en til Vished grændsende Sandsynlighed for, at da dette Herred tilligemed Øster- og Nørre-Herred i Aaret 1150 kom under Lunde Bispestol, saa organiseredes Kannikevæsenet, saa byggedes Kannikegaardene*), saa valgtes just dette Herred for sin Frugtbarheds Skyld til Hovedherred; og at den midt i det frugtbareste og derfor folkerigste Herred liggende By blev gjort til Købstad, at saa dermed fulgte, at dens Kirke blev Hovedkirke, og at de andre bleve forandrede efter dens Mønster, — alt Dette synes indlysende og naturligt. Anseligere skulde nu Hovedkirken vistnok være; derfor fik ingen af de andre de 4 Stokværk, som er dens Særkende, medens de alle fik deres Daabskapel, indrettet i samme Stil, og med samme Slags Døbefont. Hvo der har set de tre Døbestene i Peders, Pauls og Boels Kirker, vil intet Øjeblik tvivle om, at de ere huggne af samme Mester, og saare nær ligger da den Formodning, at de ere blevne anskaffede samtidigt, da Daabskapellerne bleve indrettede.

Jeg yttrede ovenfor, at man maaske burde henføre Ipsker og Klemensker til samme Gruppe. Vel finde vi

*) Forf. synes at antage, at der paa Bornholm har dannet sig et eget Kapitel med egne Kanniker, men dette er vistnok uden al Grund, naar denne Formodning kun støtter sig til Udtrykkene Kapitelskirke og Kannikegaarde, da dermed ikke siges andet end at denne Kirke og disse Gaarde hørte til Lunds Domkapitel og dets Kanniker.

næmlig Døbekapellet under Taarnet i Ipsker, men med en noget forskellig Stil. Det har næmlig kun to Tøndehvælvinger, som stötte sig paa 3 Piller i Gulvets Midtlinie: derhos gör Sandstenen sig betydelig gældende som Bygningsmaterial, især i Murene, medens dog endnu alle oprindelige Buer og Piller, samt Kirkens oprindelige Sokkel, ere af sort Marmor og meget omhyggeligt behandlede. Pillerne i Taarnet vise sig, ligesom i de tre sidstnævnte Kirker, i Konstruktionen aldeles som Efterligninger af dem i Aaker. Om der i Ipsker er nogen Kannikegaard, veed jeg ikke, men jeg tör paastaa, dels at den oprindelige Kirke, formedelst det slette Forhold især i Korets Grundlinier (hvad den deler med Paulsker og Bodilsker*) er yngre end Aaker og Persker, men omtrent samtidig med Pauls og Bodils, dels at den nye Stil, der begynder at gjøre sig gældende i Taarnet, peger paa, at ogsaa de yngre Dele af denne Kirke ere yngre end de tilsvarende af hine fire. Hvad Klemenskirken angaar, har ogsaa den Tøndehvælving i Taarnet, og det, ligesom Ips, i 2 Stokværk; men i senere Tider er Kirken selv bleven dækket med gothiske, tolvribbede Hvælvinger, saa den har to Gange undergaaet Forandringer, den første Gang i samme Periode, i hvilken Ips fik sit Taarn og sine Tøndehvælvinger, altsaa noget sildigere end Aaker, anden Gang endnu senere, maaske i 15de Aarhundrede. Og rimeligt kunde det jo da være, at naar Bispestolen begyndte sine Forandringer i det Sydlige, der da kan være hengaaet en Del Aar, förend de, i de urolige Tider, kunde fortsættes øster og vester om Landet.

Det tör af ovenstaaende Fremstilling anses som sikkert, at disse 6 omtalte Kirker ere byggede för 1150, medens alle Taarnene med de til dem sig sluttende yngre

*) I Boelskers Kor er Længden i Ö. og V. 5,6 Bredden 8,3; i Ipsker er Længden 6 Al. mod en Brede af 7,12.

Murstykker og Piller o. s. v. ere yngre end dette Aar, og tilmed i de 4 Sønderherreds Kirker samtidige, medens Tilbygningerne i Ipsker og Klemensker ere noget senere.

Vende vi os nu til Rundkirkerne, da viser sig den selvsamme Indretning, som udgjör det Særegne ved Aaker, nemlig Inddelingen i flere Stokværk, som deres Hovedejendommelighed, men vel at mærke: ved Rundkirkerne viser denne Indretning sig oprindelig, o: samtidig med Bygningen selv. Ere altsaa en eller flere af Rundkirkerne ældre end 1150, saa maa Indretningen i Aaker være laant fra de ældre Bygninger, og ikke omvendt. Og naar vi bemærke, at Dværgforholdene i Rundkirkerne ere drevne til den yderligste Yderlighed af det Dværgagtige, saa paatrænger sig den Formodning, at disse arkitektoniske Forhold vare ejendommelige for de bornholmske Byggmestere og ere hjemmefødte der. De to ældste af Rundkirkerne ville vi betragte under Et, da de i alle Henseender slutte sig sammen, og maa sættes som indbyrdes samtidige, men som ældre end de to andre. Jeg skal saa meget som muligt vogte mig for at trætte Lærerne ved altfor mange arkitektoniske Detailmaal, da jeg ikke agter at give en i alle Enkeltheder gaaende Beskrivelse af disse Kirker, men kun at give saa Meget, der er tilstrækkeligt til at fremstille deres Eiendommeligheder.

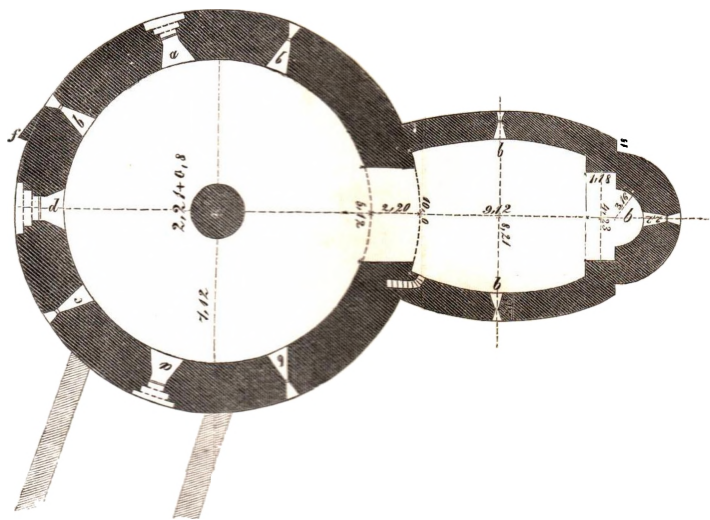
Vi begynde da med Nylarsker og Österlarsker; hvilken af dem der er den ældste lader sig næppe afgjøre, men Österlarsker synes aldeles at spille samme Rolle blandt Rundkirkerne, som Aaker blandt Marmorkirkerne.

Nilai-Kirken er da opført af kvaderhuggen Gneus-Granit, — et Materiale, som forefindes faa Skridt fra selve Kirken i den saakaldte „Klint“. Efter Indskriften paa Væggen, som Thurah har opbevaret*), faldt den vestre Del

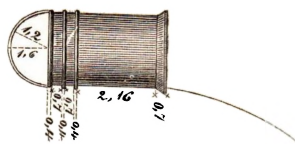
*) Beskr. S. 66-67.

II. Nylarsker (Nicolaikirke).

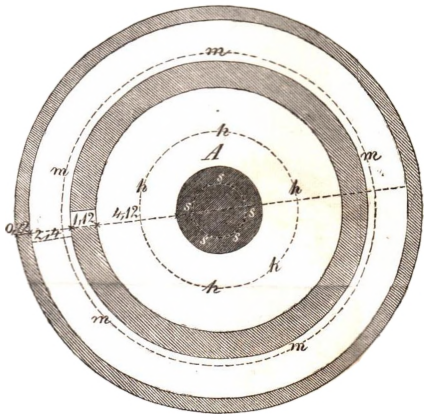
1.

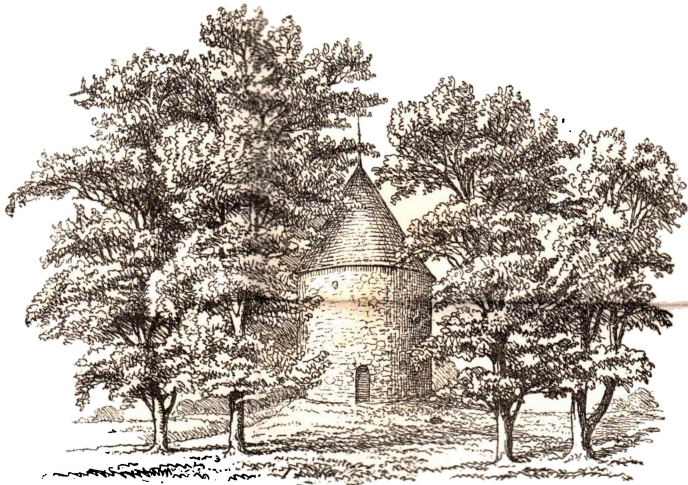
2.

3.

4.

1. Oprindelig Plan af første Gulv.
- a) Døre.
 - b) Oprindelige, nu forandrede Vinduer.
 - c) Formodet Vindue, } tilmurede
 - d) Formodet Hovedindgang, } efter 1661.
 - f) Forskydning af Muren, der nedfaldt 1661 i Vester-Side.
2. Profil af Søjlen.

3. Tredie Gulv.
- mm) den punkterede Cirkel betegner den indre Murkant af Ydermuren i andet Gulv.
 - hh) betegner Tøndehvælvingens Rygg i andet Gulv.
 - ss) betegner Søjlen i andet Gulv.
4. Flygtig Skizze af Nylarsker, uden Forkalkning, efter dens nuværende Ydre.

af Muren ned 1661; Sporene af den derpaa fulgte Reparation ere synlige nok, og hvis det tør antages at gælde for Rundkirkerne, hvad der er Regel for de klassiske Kirker blandt de ældste retlinede, at Hovedindgangen stedse var anlagt i V. ligefor Højalteret, med Bidörre, en mod N. og en mod S., hvilke vi paa Rundkirkerne genfinde mod Nordvest og Sydvest; hvis vi fremdeles tør antage, at de ældste Rundkirker have haft Vinduerne anordnede saaledes, som de næsten findes paa alle yngre Rundkirker, nemlig i Nordost, Sydost, Nordvest og Sydvest: saa ere ved hin Reparation i Nylarsker den vestre Hovedindgang samt det sydvestlige Vindue blevne tilmurede, ligesom de andre Vinduer ere vilkaarligt udvidede og forandrede. Vaabenhuset, der ved denne Kirke som ved alle vore ældste, er yngre end Kirken, er anlagt over Rundkirkenes sydvestlige Indgang (ligesom ved de retlinede Kirker over Bidören paa søndre Mur), Vaabenhusets Midtlinie fra Dör til Dör vil saaledes stedse betegne Rundkirkens forlængede Radius, men en Radius, som mod Øst danner en stump Vinkel med den Diameter, man kan drage gennem Kirken i vestöstlig Retning*). Det Samme finder Sted ved de bornholmske Rundkirker.

Skibets indvendige Tværmaal er 17,20, altsaa Radien 8,22; hertil kommer Murtykkelsen 2,20. I Midtpunktet staar en Søjle, hvis Tværmaal = Skibets Murtykkelse, med en Udladning i Sok og Gesims af 4 T. Til dette Gennemsnit svarer Højden med ialt 4, 1, eller, hvis et Led, som staar i Gulvet, medtages, 4,3; af dette Maal kommer 1,2 paa Sökkelen, 2,16 paa Skaftet, 0,7 paa Ge-

*) Af alle vore Rundkirker har jeg ikke fundet en eneste, hvori Bidörene ere anlagte paa den Radius, der staar lodret paa hin Hoveddiameter; selv i Bjernede Kirke, hvor den dog kommer nærmest, have begge Dörene en Afvigelse mod Vest.

simsen. Denne Søjles Gennemsnit er altsaa mere end Halvdelen af dens Højde. Gangen imellem den og Skibets Ringmur er 7,12 bred. Denne Gang er dækket med en Tøndehvælvning, og denne ringformede Tøndehvælvning, som til den ene Side støtter sig paa Søjlen, til den anden paa Muren, ligger med sin Rygglinie kun 8,6 over Jorden. Søjleens Højde er altsaa netop Halvdelen af hele Kirkeskibets Højde. Gaa vi nu ind i Koret, da møder os den ikke mindre mærkelige Omstændighed, at dets Mure ere Cirkelafsnit. Man har villet gennemføre den runde Form som Princip i alle Bygningens Dele. Søger man Centrum til de i Korets Vægge betegnede Buer, da giver det en Radius for disse af 16 Al. Korets indre Længde er 9,12, Breden (mellem Buevæggernes Halveringspunkter) 8,21 og det er altsaa i Sammenligning med Kirkens Skib et stort og rummeligt Kor. Alterrundningens indre Radius er 3,16. At Murtykkelsen i Kirkens tre Hoveddele varierer stærkt, tør ikke begrunde nogen Slutning om, at de tre Hoveddele ikke skulde være lige gamle; en nøjagtig Undersøgelse har ikke ladet mig nogen Tvivl tilbage om, at alle Mure ere i Forbundt med hverandre. Derimod er det indlysende, at der maatte gives Ringmuren i Kirkeskibet en meget betydeligere Tykkelse end Korets Buevægge, naar hine vare bestemte til at bære en betydelig Overbygning, medens Koret kun skulde bære sit Tag; og hvor betydeligt et Tryk Ringmuren maatte beregnes paa, vil fremgaa af Følgende.

Andet Gulv har næmlig samme Indretning, som første; den har sin Dværgsøjle og sin Tøndehvælvning og de samme Hovedmaal; men Hvælvingen er kun 5 Al. høj, og Søjlen endnu dværgagtigere end den underste, da den til mindre Højde har samme Tværmaal. Og her i 2det Stokværk finde vi nu atter en Alternische; medens den paa den ene Side minder om Alternischerne i Bjernede, minder

den ved Stedet, hvor den er anbragt, om Aakirke. Dette Gulv er derfor at betragte som et Kapel over Kirken. Stige vi paa Trappen, som ligger i Muren, op i 3die Stok, da finde vi her den øverste Tap af en Søjle, uden Sok eller Gesims, og kun 2,20 høj, medens den holder 4,12 i Tværmaal, saa at Tykkelsen er næsten det Dobbelte af Højden. Men af dette forøgede Tværmaal ses saa fremdeles, at denne øverste Søjlestumps Omkreds rager betydeligt ud over Omkredsen af Søjlen paa 2det Gulv. Muligt er det, at denne Søjle er hul indvendig, for at formindske Trykket. Men det Mærkeligste ved dette Loft er dog dette, at der er en dobbelt Ydermur med en Gang imellem som en Vægtergang; denne Gang er 2,4 bred, den yderste Ringmur kun 0,22, den inderste 1,22. Heraf følger, at, da den nedenunder værende Kirkeskibets Ringmur er 2,20 tyk, saa ligger Vægtergangen ovenpaa denne, paa de yderste 22 Tommer nær, og — den indre Ringmur staar da med hele sin næsten 2 Alens Tykkelse paa Ydersiden af Tøndehvælvingen nedenunder. Vedføjjet er en Grundtegning af Kirken og af dette Gulv, hvor de punkterede Linier betegne de i 2det Stokværk løbende Linier, der her komme i Betragtning.

Uimodsigeligt følger der heraf, at begge Ringmure i 3die Stokværk ere yngre end Kirken. Og naar vi saa faa Öie paa de Muraabninger i Ydermurene, som nu ere tilmurede, og som ypperligt have kunnet tjene til derfra at skyde med Armbröst eller kaste Stene e. L. ned paa en angribende Fjende, saa bliver det aldeles klart, at Kirkens hele Overdel er ombygget, at de to Ydermure ere opsatte med Vægtergang imellem forat danne et Kastel. Spørgsmaalet bliver da, hvordan vi have at tænke os det oprindelige Tag; og da Søjlestumpen ikke kan have staaet ledig med sin betydelige Tykkelse, behøve vi kun at se lidt nærmere til forat finde Spor af, at den har tjent til at

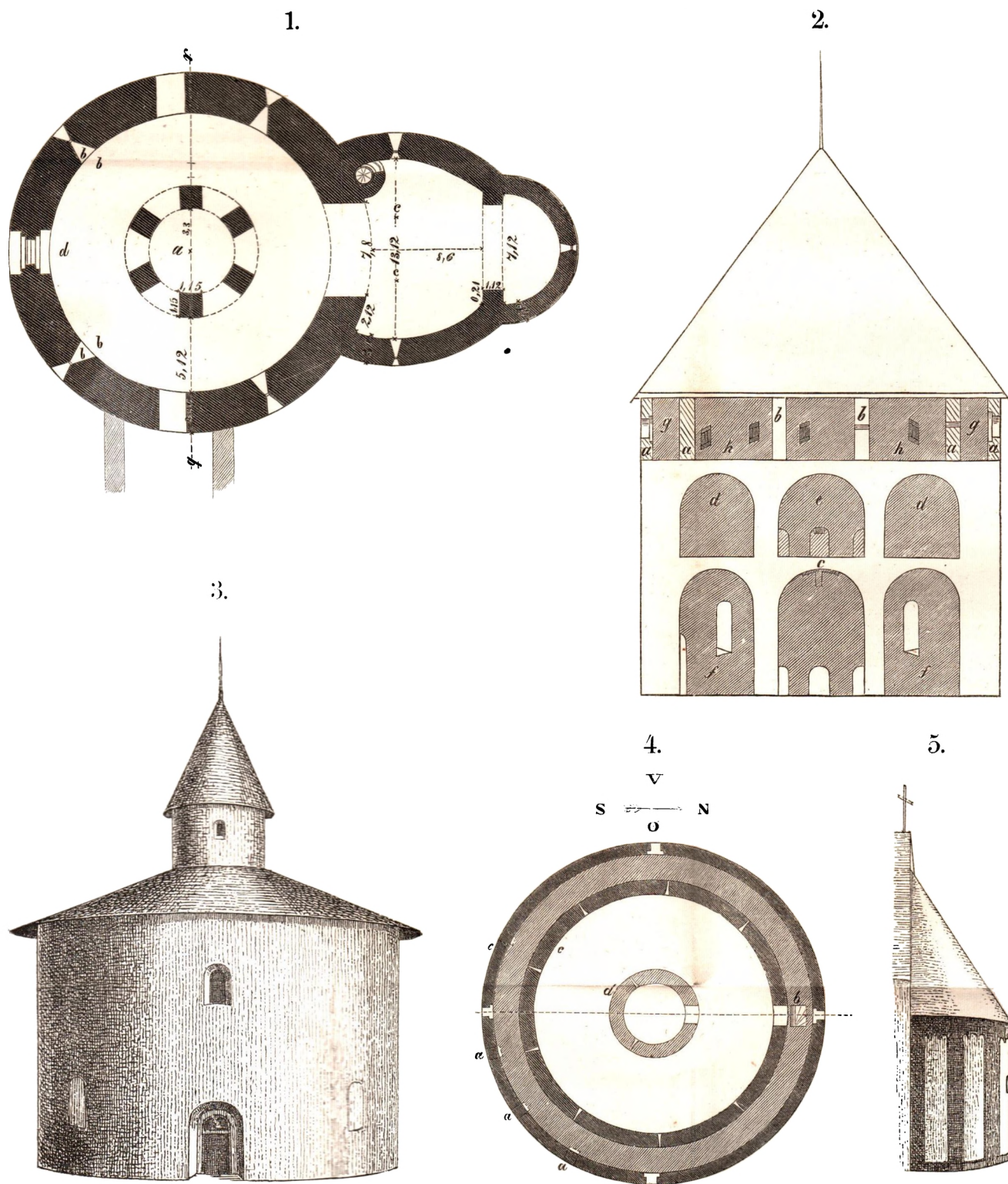
bære i en Fals, som er hugget bort, da Søjlen mistede sin Højde, et Skraatag opstigende fra Yderkanten af Murtinden i 2det Stokværk, hvorpaa den har hævet sig over dette Tag som Underdelen af et spidstopløbende lille Spir. Kirken har altsaa oprindeligt kun havt to Stokværk: den egentlige Kirke med et Overkapel. Derpaa er senere opført et 3die Stokværk; Trykket af dettes inderste Ringmur kunde Tøndehvælvingen og Muren nedenunder i Længden ikke bære; saa faldt Muren ned, hvor den var mest gennembrudt, nemlig ved Døren og Vinduerne i Vest. Dette øverste Rum blev aldrig dækket, hverken med Loft eller Hvælving.

Det vil af den her givne Beskrivelse fremgaa, at enhver Tanke om, at den oprindelige lille Bygning har været andet end en Kirke, er aldeles forkastelig. Der er ingen anden Lighed med de „pictiske Huse” paa Örkenøerne, end netop den runde Grundplan, og der er ingen anden Lighed med et „Kastel” eller en befæstet Borg, end i den yngre Overbygning.

Vi forlade nu Nylarsker forat betragte Österlars. Skibets indre Tværmaal er her 20,12, altsaa noget større end ved forrige Kirke, og overhovedet det største af Rundkirkernes Tværmaal. Murtykkelsen er som oftest 2,20, der ogsaa vedligeholder sig i 2det Stokværk; da Murfyldingen imidlertid har været slet, maa den have forskudt sig stærkt, og paa flere Steeer trykket Muren udad, — eller om disse Forskydninger komme af andre Grunde, nok er det, at man, forat støtte Muren har været nødt til udvendigt at opføre en Mængde Modtrykspiller*) i meget forskellige Tider og meget uregelret; de høre derfor ingenlunde med til Kirkens oprindelige Plan. Midt i Skibet genfinde vi en Søjle, der, med al sin Ulighed, dog har

*) Jeg tillader mig at foreslaa dette danske Ord istedetfor det tyske Stræbepille.

III. Österlarsker.

1. Grundplan af nedre Gulv.
 - a) Kuppelen paa sine sex quadratiske Piller.
 - b) Vinduer, formurede eller dækkede med udvendige Modtrykspiller.
 - c) Midtpunkter for de modstaaende Chorvægge.
 - d) Oprindelig Hovedindgang, nu et større spidsbuet Vindue.
2. Gennemsnit set mod Vest. efter Linien q r.
 - a) Nyere Ringmure.
 - b) Underdel af det nedre Taarn.
 - c) Kors-Ornament i nederste Kuppel.
 - d) Den tøndehvælvede Omgang paa andet Gulv.
 - e) Øverste Kuppel; man seer gennem dens Midtbue Underdelen af et Vindue i Yder-Ringmuren.

- f) Den tøndehvælvede Gang paa nederste Gulv.
- g) Vægtergang mellem de ydre Ringmure.
- h) Omgang om Taarnets Inderdel.
3. Omtrentligt Ydre efter den oprindelige Plan, set fra Vest.
4. Tredie Gulv.
 - a) Skraa udadgaaende Aabninger i Gulvet af ulige Størrelse, maaskee Levninger af Lejerne for det ældre Tags Sparreværk.
 - b) Trappe ned til andet Gulv.
 - c) De nyere Ringmure med Vægtergangen imellem.
 - d) Taarnets Ringmuur.
5. Det Ydre af Alterrundingen, tænkt med sine Ornamente afpudsede.

saa megen Lighed med Søjlen i Nilaikirken, at den viser sig som en Udvidelse af Ideen: den Søjle, der hist var anbragt som Støtte for hele Kirken, er her desuden tagen i Brug for Menigheden, spiller her en langt rigere Rolle, og, vel at mærke, den maa ifølge sine Maal og sin hele Indretning være beregnet herpaa fra Begyndelsen. Denne Søjle har nemlig en Omkreds af 30 Alen! altsaa et Gennemsnit af 9,12. Hertil svarer dens Højde med 6 (sex) Alen! Den ringformige Tøndehvælving, hvis ene Side den bærer, ligger med sin Ryglinie 8,18 over Gulvet, altsaa dog igen Forholdet lidt større end i Nylarsker. Gangen mellem denne vældige Søjle og Ringmuren er 5,12 bred. Men — Byggmesteren har, som vi siden skulle se, havt sine Grunde til at sætte en saa undersætsig Dværg midt i Kirken; Dværgen skulde have en stærk Ryg til at bære den Byrde, der skulde lægges paa ham. Da nu inidlertid saa stor en Del af Pladsen i Kirken derved gik tabt, saa — udhulede man Søjlen, og satte det derved vundne Rum i Forbindelse med Pladsen udenom ved 6 buede Gennembrud. Herved har da denne Kirke, — hvad jo vistnok dens Byggmester ikke har saaledes tænkt sig — en Arkade, som højer sig kreds rundt, en ringformig Arkade, svarende til den ringformige Tøndehvælving. Men rigtignok ere de Piller, der bære Buerne, atter saa dværgformede og Buerne saa lave, at man maa forundre sig over, at det Hele kan gjøre saa harmonisk og hyggeligt et Indtryk, som det virkelig gjør*). Den indre Kuppel, der er smykket

*) Da Thurah blandt sine mange Urigtigheder ogsaa har konstrueret disse Piller aldeles galt, tillader jeg mig at hidsætte deres virkelige Forhold. Til Grund for Gennembruddene i Søjlen ligger den regulære indskrevne Tolvkant; af dennes Sider er hveranden den indre Side af en Murpille, hveranden er aaben; Tolvkantens Side er 1,15, og samme Maal holde Murpillernes Tykkelse; naar altsaa den indre, mod Kuppelen

med et stort, bredt Kors, hvis Arme høje sig med Kuppelens Runding, dækker over et kreds rundt Rum, hvis Tværmaal er 6,6, medens dets Højde til Kuppelens Toppunkt er 8,18, ligesom Tøndehvælvingsens. Som det i Anmærkningen allerede er anført, ere de Gennembrud, der føre ind under Kuppelen, kun 3 Al. høje i Ydersiden og 2,5 i Inder siden, saa de ere beregnede paa, at hovmodige Folk skulle bukke sig. Saare lidet egner dette Rum sig for Tilhørere ved vor nuværende Gudstjeneste*); men da det ikke kan undværes, burde idetmindste Buerne udbugges højere. Jeg bemærker endnu kun, at Buerne ere saaledes stillede, at en vender mod Koret, en anden mod vestre Hovedindgang. Hvad Dørrene angaar, sidde de to Bidørre nærmere ved, men dog vestligt for den Tværlinie, som i Midtpunktet skærer Hovedlængdelinien under rette Vinkler; men fordi de sidde denne Linie nærmere, ser Vaabehusets Stilling til Kirken ikke saa skæv ud. Vinduernes Stilling er regelret; det store Vindue mod Vest forraader ved Spidsbuen derover sin yngre Oprindelse; jeg antager det for den oprindelige Hovedindgangsdør, skönt denne vestre Hoveddør ikke med Bestemthed kan paapeges ved nogen af de bornholmske Rundkirker.

vendte Muraabninger 1,15, saa maa den ydre mod Tøndehvælvingen være 2 . 1,15; derimod er Murpillen uforandret 1,15 baade paa den indv. og udv. Side; dens Sidelinier ere altsaa ikke dragne som Radier i Cirklen, men som Parallerer til den Radius, der gaar igennem deres Indersides Halveringspunkt. Medens nu Vederlaget for Kuppelen maa ligge i 6 Alens Højde, og for Tøndehvælvingen lidt lavere, saa ligger det for Buerne paa de to modsatte Sider af Pillerne kun 1,9 oppe, og Højden af den yderste Bue er 3 Al., af den inderste kun 2,5 over Gulvet. Pillerne mangle baade Gesims og Sokkel.

*) Hvorfor det og skal have været Tilfældet, at man har truffet de der skjulte Tilhørere ved et Slag Kort under Prædiken.

Træde vi nu fra Ringskibet op i Koret, da møder os den samme Fremtoning, som i Nilaikirken, at nemlig den runde Grundform er gennemført i Korets Mure, men her langt smagfuldere. Peger denne paafaldende Overeensstemmelse paa to forskellige Perioder hos en og samme Mester? Hvis ikke, da er det en forunderlig Efterligningslyst i en saa ejendommelig Stil. Dette Kors indvendige Længde er 8,6, den største Brede derimod 13,12, et Forhold, som vel er meget fortrykt, men dog ikke støder, fordi den største Brede, som Grundtegningen viser, ligger saa nær Ringmuren, og Buerne mod Øst rask nærme sig hinanden. De til Buerne svarende Radier ere omtr. 11 Al. De mere enkelte arkitektoniske Maal kunne ses paa Grundplanen. — Alterrundingen har en Radius af 3,18. Udvendig er den smykket med en simpel Sokkel og Pilastre med en tredelt, byzantinsk Overgarnitur af sort Marmor, dog saa raat hugget, at disse Prydelser neppe nogensinde have været bestemte til at staa som sort polerede, men kun som overkalkede.

Stige vi nu opad den i Koret liggende Vindeltrappe, komme vi ind paa 2det Gulv, der er aldeles som nederste, kun at Tøndehvælvingens Ryglinie ikke ligger mere end omtrent 6 Al. over Gulvet: her er altsaa henved 3 Al. lavere til Loftet. Gaa vi videre op paa 3die Gulv, da bemærke vi først, at Søjlels Gjennembrud ere bortfaldne; kun en Dør fører ind i dens indre Hulhed; denne har et Tværmaal af $4\frac{1}{2}$ Al.; Væggen derom er 1,3 og opført af Granit; Søjlels ydre Tværmaal er da 6,18 til en Højde af 4,3. Om denne Højde er den oprindelige, er vanskeligt at sige, da Tømmeret hviler over den; men det kunde vel være muligt, naar det bemærkes, at Højden af 2det Stokværk netop er et Mellemproportionale til 1ste og 3die, paa en i Bygningen forsvindende Ubetydelighed nær (3 Tm.). Det kunde godt tænkes, at man just har

antaget dette for at være det rette Forhold; er det rigtigt, hvad Söjlen i Nylarsker vakte Rimelighed for, nemlig at den har mistet noget af sin oprindelige Længde, saa behøve vi kun at tænke os den 5 Tommer højere forat genfinde aldeles det samme Forhold, hvad der i høj Grad bliver sandsynligt, naar vi erindre, at i begge Kirker have Söjlerne i 3die Stokværk netop ens Tykkelse, og at efter Sandsynlighed Söjlen i Nylarsker er hul, ligesom i Österlarsker. Dernæst bemærke vi, at heller ikke her er dette Stokværk dækket med Hvælving eller Brædeloft, saa det er aabenbart selve Kirkeløftet, vi befinde os paa; Gangen mellem Söjlen og Muren har her næsten samme Brede som paa de nedre Gulve, saa her er en Afvigelse fra Nylarsker; men vi indse snart, at denne Afvigelse kun betyder, at man i Österlarsker er gaaet forsigtigere tilværks, og ikke har villet svække Tøndehvælvingen ved at sætte en Kampestensmur hel og holden ovenpaa dens Udside; thi ogsaa i Österlars finde vi en dobbelt Ydermur med en Vægtergang imellem, men den inderste af disse tvende Ringmure støtter sig til Inderkanten af den tykke Kirkemur nedenunder, og trykker derfor mindre paa Hvælvingen; dog er formodentlig netop denne Mur Aarsag til, at Modtrykspillerne udenfor have været fornødne. Ydermurene er her 22 T. tyk, Vægtergangen 2 Al. bred, Indermuren 1 Al. Indermuren er ligesom Söjlen opført af Granit, og har kun en Dør ind til Vægtergangen, men derimod en Mængde smaa, regelret anbragte, vinduelignende Aabninger, rimeligvis forat bringe dog noget Lys ind fra Vægtergangen af. Ydermuren er opført af Granit, blandet med Mursten, hvilke dog maaske skrive sig fra senere Tidens Reparationer; men — de mod de fire Himmelhjørner vendende fire Muraabninger have Spidshuer, og afgive saaledes et nyt Bevis for, at disse to Ringmure ere en senere Tids Værk. Spor af firekantede

Aabninger, som Skydehuller, findes i Ydermuren. I selve Vægtergangen finde vi saa endelig nede ved Gulvet en Del skraat under Ydermuren udløbende Spygatter; disse ere ligefrem Lejerne for de oprindelige Sparrer i Taget, og stadfæste saaledes aldeles min Formodning om Udseendet af den oprindelige Overdel; tænke vi os de nyere Ringmure borte; tænke vi os Søj lens naturlige Bestemmelse at bære Taget; tænke vi os endelig, hvad der ved Søj lens saavel som ved Tagets flade Skraaning fra Lejehullerne til Søjleranden saa aldeles klart er antydet, Søjlen forlænget gennem Taget, som herved bliver et Halvtag — saa faa vi et lille, spidst dækket Spir, stort nok til at en Kirkeklokke kunde hænge deri, og saaledes omtrent som Opstalten af Kirken viser, maa da upaatvivlelig begge de hidtil beskrevne Rundkirker have set ud efter deres oprindelige Plan. — Jeg bemærker sluttelig, at Hovedmaterialet, hvoraf Kirken er bygget, er Granit, tilhugget, men raat.

Da Koret med sin Alterrunding er samtidigt med nedre Stokværk, er det umuligt at tænke paa anden oprindelig Hensigt med disse Bygninger end netop deres kirkelige Brug*). Vi have altsaa her to Kirker, der oprindeligt ere byggede med Overkapel; thi at ogsaa 2det Stokværk i Österlars har været beregnet herpaa, skönt den ingen Alternische har, tör vistnok med al Rimelighed sluttet ikke blot deraf, at 2det Gulv er indrettet aldeles som 1ste, men og af, at Trappen paa begge Steder udmunder i Koret. I en senere Tid ere saa begge Kirkers Overdel forandret til en Befæstning, en Slags Kastel.

*) C. B. Friis har godt og grundigt bevist det Samme om Nykirke, i hans Afhdlg. i Kirkehist. Samlgg. dette Bd. S. 149 fg. Hvad han der siger, gælder aldeles de andre Kirker.

De to andre Rundkirker kunne vi nu lade os nøje med flygtigere at betragte; thi de vise ikke nye, ejendommelige Forhold. Søjlen i Midten af Iste Gulv i St. Olai Kirke er 2,12 i Tværmaal, fra den til Ringmuren 7 Al., altsaa Skibets indre Tværmaal $16\frac{1}{2}$ Al., hvortil kommer en temmelig vexlende Murtykkelse fra 2,6 til 2,15. Hvelvingens Højde er 7,14. Denne Kirke er saaledes noget mindre end de foregaaende. Opgangen til 2det Gulv ligger ogsaa her, som altid, i Koret, og stadfæster Formodningen om, at det har været Præsterne, ikke Menigheden, som i de bornholmske Overkirker have havt Noget at gjøre. Denne Opgang er imidlertid nu tilmuret, og man gaar, saavidt jeg erindrer, op til 2det Gulv ad en udvendig Trappe. Det er utænkeligt, at disse Trapper nogensinde have kunnet udmunde paa deres nuværende Plads, uden at Koret maa have været der; og de stadfæste saaledes Samtidigheden af Kor og Kirke. Sökkelen om Begge er i Olsker derhos den samme; kun om Alterrunden er den højere og konstmæssigere behandlet. I 2det Stokværk er Murtykkelsen svunden ind til 2 Al., men Søjlen Tværmaal udvidet til 3,22; dog maa, hvis Hensigten har været at støtte et lille tyndt Spir derpaa, denne Plan atter være opgiven; thi i 3die Stokværk er Søjlen Tværmaal atter svundet ind til 2,18. Murtykkelsen er fremdeles svundet ind til 1,12, og Rummet mellem begge er da større paa 2det end paa Iste Gulv, og atter større paa 3die end paa 2det. Nu formurede, firekantede Muraabninger findes i 3die Stokværk; dette selv er 5 Al. højt, men — den øverste Alen er senere tilsat. Derimod er her ingen Vægtergang, ingen indre Ringmur, intet Spor af, at Muren, paa den øverste Alen nær, ikke skulde være oprindelig. Søjlen støtter Tømmeret, og kan efter sin Førelse heller ikke tænkes at have anden Hensigt. Her se vi altsaa Kirken oprindelig anlagt med tre Stokværk, det øverste indrettet med

Skydehuller: Kastellet hørte til Bygningsplanen; og først senere forhøjedes Muren, maaske for Tagets Skyld, maaske fordi den trængte til Reparation eller af anden Grund. Vi have altsaa her en Kirke, der bærer Fejdetidens Præg fra Fødselen, og eo ipso viser sig at være den yngste af de hidtil omtalte.

Angaaende Nykirke henviser jeg til C. B. Friis's nysanførte Afhandling, der i alle væsentlige Henseender er fyldestgørende; kun et enkelt Maal er ikke ganske arkitektonisk nøjagtigt. At Indskriften paa Kirkedøren er yngre end Kirkens deri angivne Alder („bygget 1287”), er indlysende af selve Indskriften; men Angivelsen kan stemme ret vel med Kirkens hele Fysiognomi. Derefter vilde den være bygget efter Fejden med Erik Glipping, der blev endt 1271, og ikke udbrød paany, för Erik Menved lod Hammershus belejre 1294. Da nu Olsker aldeles tilhører samme Tid med sine regelrette firekantede Skydeaabninger, saa bliver det rimeligt, at Forandringen af øverste Stokværk i Österlarsker ogsaa er samtidig med disse tvende, da Sporene af dens Skydehuller aldeles ligne disse. I og for sig er det ogsaa aldeles rimeligt, at disse Befæstninger tilhøre det 13de Aarh., da Belejringerne vare saa hyppige i Fejderne angaaende Hammershus; og disse Befæstninger forudsætte netop en ordentlig Belejring, og ere i alle Maader fortrinligt skikkede til at modstaa en saadan i hin Tid. Bispestolen har da havt 4 faste Punkter paa Öen i de 4 Rundkirker. Hvad angaaer Mangelen af et 3die Stokværk i Nykirke, har Forf. til nysnævnte Afhdlg. bemærket, at da Trappen fortsætter sig fra 2det Gulv opad, maa Bygningen have havt et 3die Gulv; dette er vel muligt; tænkes kunde det dog, at Kirken aldrig var bleven færdig efter Planen. Men rimeligst finder jeg rigtignok hin Formodning; thi hvad kan dog vel have foranlediget, at en Kirke, der havde sit bestemte Navn, blev

omdøbt fra „Allehelgenskirke” til „Nykirke”, at altsaa en gammel Kirke blev omdøbt til en ny? Jeg formoder just en stor Hovedforandring, f. Ex. at det befæstede Gulv er blevet saa ramponeret i Fejdetiden, at man bagefter, i de rolige Tider, har aldeles nedtaget det, restaureret hele Kirken med ringere Højde, og med saaledes forandret Udseende er den kaldet Nykirke. Er hin Forf.'s Gisning om Fru Sidsels Alterbæger rigtig (paa anf. St. S. 154), at det næmlig ikke er yngre end 1530, saa bestyrkes min Formodning derved; thi paa dette Bæger kaldes Menigheden endnu Allehelgensmenighed (*ecclesia omnium sanctorum*); altsaa var Kirken ikke omdøbt endnu 1530, da Bornholm var i Lybekkernes Værge. Da nu disse næppe have istandsat en ramponeret Kirke, er den næppe bleven det før maaskee længe efter 1575; og hvis Indskriften paa Døren er samtidig med denne Forandring, som rimeligt kan være, saa vises vi ogsaa ved den til at tænke paa en lige saa sen Tid*).

Det være nu hermed, som det vil, saa er det afgjort, at Olsker og Nykirke ere yngre end de to andre Rundkirker, idet de tilhøre det 13de Aarhundrede, samt at Forandringerne i de to ældre Rundkirkers Overdel ere samtidige med disse to yngre Kirker. Disses Særkende er især, at Befæstningen har hørt til deres oprindelige Plan. Anderledes med de to andre, hvis øverste Stokværk er det oprindelige Kirkeloft, der først i det 13de Aarhundrede, eller i alt Fald ikke før Midten af 12te, da Bispestolen fik de tre Herreder af Öen, og Fejderne begyndte, er bleven indrettet til Befæstning. De to ældre Rundkirkers Byg-

*) Jeg tillader mig at bemærke som en Mærkelighed ved Nyker, at der i den ene Muraabning i 2det Stokværk er brugt en Runesten som Murmateriale i en yngre Tid; men det Halve af den sidder inde i Muren, saa den kan ikke læses.

ning maa altsaa være ældre end 1150, og naar vi erindre, at Öen blev kristnet af Eginö, maa saaledes deres Bygningstid falde mellem 1065 og 1150. Dermed er imidlertid ikke givet, at de ere ældre end den oprindelige Del af de retlinede Kirker, som jo og ere opførte før eller omkring 1150, hvad der jo fremgaar af den ovenfor givne Beskrivelse af dem. Naar vi imidlertid bemærke, at det 12te Aarh.'s Overgangsformer paa mange Punkter gjøre sig gældende i hine retlinede Kirker, navnlig i Buernes og Soklernes Behandling, saa blive vi nødte til alt her at antage Nicolai- og Österlaurentii-Kirker for ældre, efterdi de ikke vise Spor af disse yngre arkitektoniske Former. Naar vi næmlig blandt alle de andre bornholmske Kirker ikke finde en eneste, hvis oprindelige Dele pege ud over 12te Aarhundrede; naar vi derimod mindes den Ubehjælpelighed og dog den skarpt udprægede Ejendommelighed i Stil og Bygningsmaade i de to ældre Rundkirker; naar vi især erindre de smaa, trykkede Forhold, den ringe Loftshøjde under Tøndehvælvingen, den ved Jorden svævende Fantasi, der ængster sig for en rask, fri og let Opstigen: saa bliver det mere end rimeligt, at disse to Kirker, Nicolai og den östre*) Laurentii-Kirke, ere at henføre til Biskop Eginös Tid. Saa Meget er vist, at Kapellet i 2det Stokværk er oprindeligt i begge disse Kirker, og derimod i Aakirke og i dens Afbilleder en Efterligning af disse, yngre end selve Kirken; men det maa herved forundre os, at man, medens man efterlignede dette ene Punkt, gennemførte en saa afvigende Indretning, som den med de parallelle, smalle Tøndehvælvinger; isandhed! denne Ejendommelighed ved Kapitelskirkens Taarn er ligesaa forun-

*) Dette Tillæg af „östre“ kan ikke være gjort, för Aakirkebys St. Hånskirke var bleven en Laurentiuskirke.

derlig, som Rundkirkernes Midtsøjle. Vilde man, da Kirken skulde helliges St. Laurentius, efterligne Risten ved denne ristformige Indretning af de tre Taarngulve? Hvis denne Tanke har noget for sig, kunde man ved Søjlen i Rundkirkerne tænke paa Herren selv, omgiven af sin Menighed paa Jorden og samtidigt bærende Menigheden oven-til. Dog vi ville ikke fordybe os i disse mærkelige Kirkebygningers Symbolik; vi ville derimod søge at hævde den Formodning som Vished, at de to ældste Rundkirker tilhøre det 11te Aarhundredes sidste Halvdel; at de ere Bornholms ældste, er alt vist. Det vil komme an paa, hvorledes disse Rundkirkers Forhold til Nordens andre Rundkirker befindes at være, og om vi da ad historisk Vej kunne bestyrke, hvad Bygningsstilen, der er Basilicaformen saa ganske modsat, alt har lært os. Hvad nu det første af disse Punkter angaar, da frembyder sig til Sammenligning først Bjernede Kirke. Men om denne vide vi, at den opførtes af Træ før 1150 og af Sten før 1186, og just som et Kapel. Hvad vi saaledes historisk vide, at den i nærværende Form tilhører sidste Halvdel af 12te Aarh., bekræftes aldeles ved dens udviklede, frie arkitektoniske Former: den runde Form er Kapellets, de friere og lettere Forhold tilhøre den mere udviklede Arkitektur; som Rundkirke ere Vinduer og Døre anordnede paa sædvanlig Vis, og det er arkitektonisk vist, at den har havt Alterrunding. Men hvad der adskiller den fra de bornholmske, er at disses Midtsøjle har vejet Pladsen for 4 slankere Søjler, der saa fordrede en anden Slags Hvælving og større Højde, samt at Overkapellet mangler og at alle arkitektoniske Former ere friere og mere udviklede. Det Selvsamme finde vi i den fyenske Rundkirke, Hornekirke ved Faaborg. Denne Kirke er vel i senere Tider aldeles forbygget; men slutter sig med en forunderlig Overensstemmelse til Bjernede-

Kirken*), kun at den synes at være lidt ældre; men ogsaa den bærer i alle sine oprindelige og smaa Forhold Præg af at have været et Landsbykapel, opført i det 12te Aarhundredes sidste Halvdel. Hvis det er rigtigt, at Thorsager i Jylland ligeledes slutter sig til Bjernede, saa have vi her en Gruppe af 3 Rundkirker fra 12te Aarhundrede, navnlig dets sidste Halvdel, og som alle oprindeligt kun have været Kapeller og alle bære friere arkitektoniske Former, stærkt paavirkede af den mere udviklede Bygnings-

*) Da denne Kirke hidtil er ubeskreven, og ikke erkendt som Rundkirke, tillader jeg mig at hidsætte Følgende. Kirken, som den nu staar, holder, indvendigt maalt, 68 Al. i Længden, $10\frac{1}{2}$ i Bredden, et Forhold, der gjør det yderst besværligt at høre Ordet i den. Rundbygningen er dens midterste Del, med Murtykkelse 3,9, medens de yngre Udvidelser mod Øst og Vest have Murtykkelse 1,20; ved den voldsomme Forbygning ere Rundkirkens oprindelige Vinduer og Dørre næsten forsvundne; Sporet af dem kunde saameget lettere udslettes, som den er opført af raa Kampesten. De fire Søjler ere ottekantede, have ingen Sokkel, og ere kun krandsede med en 2 T.'s Gesims; dette Ydre skyldes dog maaske en Restauration i 15de Ah. Ottekantens Side er 21 T., med en Højde af 8,6 til Gesimsen, et Forhold, der er noget mere trykket end i Bjernede. Hvelvingerne hvile højt og luftigt i deres Vederlag, og deres 4 Gjorder og 4 Buer støde til de 8 Søjlesider, som over Gesimsen jævnt udvide sig og smelte sammen med dem, hvorved man uden stor Forleddning dog har vidst at frembringe Indtrykket af et sig oventil forgrenende Træ; Hvelvingens Toppunkt ligger 14 Al. over Gulvet. Disse Hvelvinger ere dog næppe oprindelige; de ere Spidshvelvinger og skrive sig rimeligvis fra 15de Ah. Hvorledes da Rundkirken forhen har været dækket, er det en Umulighed at sige; men bemærkes maa det, at Søjlerne gaa igennem Loftet i omtr. 1 Al.'s Højde, og saa ere afbrudte; og bringes dette Vink i Forbindelse med den højest paafaldende Omstændighed, at der øverst i Murtinden er anbragt rectangulaire Fordybninger, omtr. 3 Al. dybe, 2 Al. brede og fra $2\frac{1}{2}$ til 5 Alen lange, med

konst. Kirken i Storeheddinge kan i denne Henseende ikke sammenlignes, da der af den oprindelige Kirke intet Andet er tilbage end Koret. Jeg bemærker her, at i alle danske Rundkirker har Alterrundingen været forbundet med Kirkeskibet ved en Korbygning, og intetsteds sluttet sig umiddelbart til Skibet, hvad der overhovedet her i Norden yderst sjældent forekommer; jeg har kun set det ved en Rundkirke, nemlig Hageby i Sverrig, der har Alterrunding uden Kor; dog har det Samme utvivlsomt været

en udvendig Murtykkelse af 1 Al., og at enhver af disse Fordybninger nær Bunden er forsynet med et lille Rundbuevindue, (nu tilmuret): saa kan Anbringelsen af disse, 3 Al. under øverste Murrand anbragte, Vinduer ikke forklæres uden ved at antage, at de skulde kaste Lys ind paa Loftet (den indre Mur, som nu indad mod Loftet begrænder disse Fordybninger, og har kun 1 Stens Tykkelse, er senere anbragt, ved Vinduerne's Tilmuring). Men hvorfor have saa Søjlerne været fortsat under Loftet? have de baaret et Taarn, ligesom de to paa Bornholm, og ligesom i Bjernede? Næppe er Andet tænkeligt; og kun paa denne Maade forstaar man saa Betydningen af Alt, baade af de smaa Buevinduer og af Søjlerne's Forlængelse og af Murfordybningerne; disse have nemlig været Vinduesfordybninger over Hvælvingen eller Loftet; Søjlerne have baaret et (rimeligvis ottekantet) lille Taarn med spidst opløbende Tag og Halvtag fornedet, støttet til en Taarnfals, istedetfor det nuværende plumpe, sukkertopplignende Tag, der gjør det Indtryk, at det ret snart maa knuse Underdelen. — I alle disse Henseender slutter sig Hornekirkes Runddel til Bjernede og Thorsager. En nærmere Fremstilling af dens arkitektoniske Historie maa være forbeholdt en senere Lejlighed. Jeg bemærker her endnu kun den Synderlighed, at Horne Sogn ogsaa har en By, der hedder „Bjærned“, og at Sagnet, skönt der nu ikke findes Skov nær Kirken eller Byen, der kunde forklare Navnet (Bjarnwithe, Björneshoven), dog paastaar, at Egnen mellem Byen og Kirken har været saa skovgroet, at man paa Trætoppene kunde gaa til Kirken fra Byen af. Mærkeligt er det, at saaledes baade Byen og Kirken minde om Bjernede i Sjælland.

Tilfældet med Voxtorp, skönt den nu har et simpelt firekantet Kor uden Alterrunding. Skönt disse to Kirker nu fortiden ingen Søjler have, og maaske heller aldrig have havt dem, saa vise dog Ringmurene Spor af en væsentlig lignende Indretning. Hageby f. Ex. har fortiden en Brædehvælving, der hviler over en indvendigt omlobende Gesims 10 Alen over Gulvet, medens der udvendigt er 20 Al. til Murtinden. Undersøge vi altsaa Rummet over Brædehvælvingen, saa finde vi der Sporene af 4 oprindelige Vinduer, og endnu højere oppe 20 Gennembrud i Muren, der formodentlig atter har været Skydehuller, og da have ligget paa 3die Gulv, medens hine 4 Vinduer have givet Lys til 2det. Her mindes vi altsaa levende om de bornholmske Rundkirker, kun at de svenske, i hvilke jeg ikke mindes at have truffet Søjler, rimeligvis have havt Kuppel eller fladt Brædeloft; enkelte idetmindste have havt Kuppel, og have saaledes været holdt nærmere den byzantinske Stil, og jeg maa hertil regne Hageby.

Skade er det, at saamange svenske Rundkirker kun ere Ruiner, mange næsten aldeles forsvundne, de allerfleste saa stærkt omkalfatrede, at man vanskeligt med Bestemt-
hed kan læse sig til Fortiden af Sporene i Murene. Saaledes har f. Ex. Solna nær Stokholm faaet en Kuppel samtidig med en Forhøjelse af Ringmuren, som gjør enhver Gisning om Kirkens ældre Udseende umulig; det Samme gjælder Bromma o. fl.*), Dimbo i Vestergöthland er bygget mellem 1180—90, og har sikkert nok havt Alterrunding, skönt den nu kun har firekantet Kor. Uden her

*) Vestergöthland har de fleste og de ældste. Hvo der maatte ønske at faa lidt nærmere Kundskab desangaaende kunne f. Ex. efterse Erik Tunnels Geogr. öfv. Sverrige. Stokh. 1833. 4de Delen, hvor man vil finde omtalt Ruinerne af Agnestad, Smedeby, Saleby o. fl.

at kunne gaa dybere ind i alle disse Kirkers Beskrivelse, maa jeg dog gentage den Paastand, at den runde Grundform, som, naar vi gaa mod Syd, saa sjælden møder os, derimod Nord og Öster paa er saa almindelig, at vi maa antage, at den ad den Vej er kommen til os, ligesom vi ogsaa først der træffe Rundkirker, som synes at have lige saa høj Ælde som de paa Bornholm. Ingen af de nævnte Kirker minde om de bornholmske stærkere end Helligaandskirken i Visby paa Gulland; men Prof. Höyen har godtgjort, at ogsaa den er yngre end de bornholmske kunne være, idet den er at ansætte til sidst i 12te eller først i 13de Aarh. Hvad der særskiller dens Indretning fra de bornholmske Kirkers, er dette, at Kapellet i 2det Stokværk ved Aabningen i Gulvet er sat i Forbindelse med Skibet nedenunder, og ved Aabningen mod Öst med Koret; det er saaledes indlenimet som Ledd i Kirken, med Betydning for Menighedslivet i Kirken, medens Overkapellerne paa Bornholm ere aldeles afsluttede for sig, og kun have Betydning i Bygningens Ökonomi, men ikke med Hensyn til Menighedens Gudstjeneste*); da de have deres eget Alter, maa jo dette have været helliget en eller anden Helgen, hvis Altertjeneste deroppe er udført. Det er i denne Henseende mærkeligt, at der ikke, saaledes som f. Ex. i Bjernede, i Visbykirken o. fl. er fundet Spor af Alternisher i nederste Stokværk i de to ældste (thi de to yngste, blandt hvilke saadanne Spor findes i Nyker, kunne her Intet oplyse, fordi de tilhøre en langt yngre Tid og fordi den runde Form er valgt, som den, der paa engang var Kastel og Kapel, altsaa ikke af selvstændige kirkelige Hensyn).

*) Af alle vore Kirker ligner dog ingen Visbykirken mere end Kirken i Storeheddinge, hvis Kor ganske og aldeles er som Koret i hin med det dertil sig sluttende ottekantede Skib, som de ligeledes have tilfælles.

Vi have saaledes ved Sammenligning med andre nordiske Rundkirker faaet Stadfæstelse paa, at de to omtalte Kirker høre til de allerældste Rundkirker, idet de næsten alle bære en yngre Konstudviklings Præg, der endog hos Adskillige kan bekræftes med bestemte Aarstal for deres Opførelse*). Naar man nu sluttelig erindrer, at Biskop Eginio skildres som en ivrig Missionær, der prædikede, saa Hedningerne med Taarer bade om Daaben, og at han var saa nidkær for at bygge Kirker for de unge Menigheder, at han vægrede sig ved at modtage deres Gaver, idet han formanede dem til at anvende dem til at bygge Kirker for**), ja at han rimeligvis er Grundlæggeren af Laurentiuskirken i Lund: saa bliver det meget urimeligt, at han ikke skulde have grundlagt nogen Kirke som Frugt af den bornholmske Mission, og derimod overmaade sandsynligt, at som han grundede Laurentiuskirken i Lund, har han og grundet Laurentiuskirken i Österlarsker Sogn. Dermed er imidlertid ikke sagt, at han ogsaa fuldendte den; han døde 1072, og Rikvald blev hans Efterfølger; sandsynligvis har Denne da under Knud den Hellige fuldendt og indviet Kirken. Da nu Nicolauskirken er jævnaaldrende med den, saa ere disse to Kirker ikke blot ubetinget de ældste paa Bornholm, men de høre til de ældste i Danmark.

Efter denne Fremstilling tilhøre altsaa de to nysnævnte Kirker Slutningen af 11te Aarhundrede; derefter

*) Jeg har kaldt disse Bygninger „Kapeller“, forat tilkendegive, at de med deres stærkt udviklede Korbygninger, der jo forudsætte en tilsvarende Udvikling af Gudstjenesten, ere mere end blotte Daabshuse, som man har villet gjøre dem til. De ere virkelige Kirker, men for smaa Menigheder. At jeg søger deres Hidkomst fra Byzanz, bestyrkes jeg i ved de paa Bornholm fundne byzantinske Mønter (se f. Ex. Pont. Atl. III, S. 228-29), hvad der lærer os, at Bornholm har været stærkt paavirket fra hin Side.

**) Brunius: Beskrifn. öfv. Lunds Domk. S. 28.

komme de retlinede i det 12te Aarhundredes 1ste Halvdel; derpaa Taarnenes Opførelse i sammes sidste Halvdel; endelig de to yngste Rundkirker i det 13de Aarhundrede, til hvilket og Alt, hvad der tilhører Befæstningsvæsenet, hovedsagelig hører. De to yngste Rundkirker, af hvilke Nykirke har Ord for at være den yngste paa hele Öen, ere dog ingenlunde de yngste. Saavidt jeg veed, er Nexø Kirke nemlig bygget 1731, af Sandsten.
